

СЕКЦІЯ 8. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.938.3:378

**АДАПТАЦІЯ МЕТОДУ «СОЦІАЛЬНІ ІСТОРІЇ» У РОБОТІ
З ДОШКІЛЬНИКАМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА**

Супрун Г.В., аспірант
Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України,
науковий співробітник лабораторії
методичного забезпечення психолого-медико-педагогічних консультацій
Український науково-методичний центр
практичної психології і соціальної роботи

У статті здійснено огляд психолого-педагогічних і реабілітаційних методів та корекційно-розвивальних методів дітей із розладами аутистичного спектра. Описано основні прийоми та вимоги до застосування методу «Соціальні історії» Керол Грей. Представлено досвід використання адаптованого методу з дітьми дошкільного віку з розладами аутистичного спектра.

Ключові слова: розлади аутистичного спектра, корекційно-розвивальні методи для дітей із розладами аутистичного спектра, метод «Соціальні історії» Керол Грей, діти дошкільного віку з розладами аутистичного спектра.

В статтю здійснено огляд психолого-педагогічних і корекційно-розвивальних методів для дітей з розладами аутистичного спектра. Описано основні прийоми та умови використання методу «Соціальні історії» Керол Грей. Представлено досвід використання адаптованого методу в роботі з дітьми дошкільного віку з розладами аутистичного спектра.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, коррекционно-развивающие методы для детей с расстройствами аутистического спектра, метод «Социальные истории» Керол Грей, дети дошкольного возраста с расстройствами аутистического спектра.

Suprun H.V. ADAPTATION METHOD „SOCIAL STORIES” IN THE WORK WITH PRESCHOOL CHILDREN WITH AUTISM

In the article conducted review psychological and pedagogical methods of training and rehabilitation for children with autism spectrum disorders. Author describes the basic rules of creation “Social story” Carol Gray. Presented experience in the use adapted creation to work with preschool children with autism spectrum disorders.

Key words: autism spectrum disorders, support programs and treatment for children with autism spectrum disorders, method “Social story” Carol Gray, preschools children with autism spectrum disorder.

Постановка проблеми. Успішна соціально-психологічна адаптація дитини з розладами аутистичного спектра до умов дошкільного закладу є важливим етапом у процесі соціальної інтеграції цих дітей. Залучення їх до освітнього процесу має свої труднощі та особливості. Вивчення цих особливостей та наукове обґрунтування ефективних науково доведених корекційно-розвивальних методів, які сприяють подоланню таких труднощів, є актуальним у сучасній спеціальній педагогіці та психології.

В нашій роботі ми використовуємо поряд з терміном «діти з аутизмом» термін «діти з розладами аутистичного спектра» та абревіатуру «діти з РАС». Такий термін можна зустріти в останньому протоколі медичної допомоги та реабілітації дітей цієї катего-

рії Міністерства охорони здоров'я України (2015 рік). Використання таких варіантів означення дає змогу уникати повтору.

Останній перегляд DSM-V (діагностичне та статистичне керівництво із психічних розладів, США, 2014 рік) визначає центральним порушенням при розладах аутистичного спектра стійкий дефіцит соціальної комунікації та соціальної взаємодії. Труднощі у сфері міжособистісної взаємодії стають вагомою перешкодою в процесі соціально-психологічної адаптації цих дітей. І особливо гостро постає ця проблема на початковому етапі входження дитини до нового соціального оточення (К. Лебединська, М. Певзнер, К. Островська, М. Рождественська, Т. Скрипник, Д. Шульженко, Дж. Комендер, Х. Спайнек). Таким чином, наукове обґрунтування та розробка нових, адаптація

наявних ефективних технологій та засобів формування навичок соціальної взаємодії для дітей з РАС є одним з найбільш актуальних завдань сучасної спеціальної психології. Для вирішення цього питання була спрямована робота нашого наукового дослідження, про що йдеться в статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури розкрив, що вітчизняна система допомоги дітям з розладами аутистичного спектра передбачає широке застосування медикаментозного лікування (А. Марцинковський, Ю. Бікшаєва, О. Романчук). Сфера соціально-педагогічних послуг з використанням якісних сучасних технологій виховання та соціальної адаптації для дітей цієї категорії ще тільки розвивається в Україні (Н. Андреева, К. Островська, Т. Скрипник, Д. Шульженко). Але вже більше 20 років функціонують корекційно-розвивальні центри при громадських та батьківських організаціях. На жаль, не завжди їх послуги є доступними за ціною політикою, а їх мережа не може поки що задовольнити високі потреби усіх сімей з дітьми з РАС по Україні.

Наукові дослідження у сфері психологічної та педагогічної допомоги дітям з розладами аутистичного спектра презентують широкий спектр різних методів і технологій (Дж. Айрес, О. Арашатська, К. Лебединська, О. Нікольська, К. Островська, О. Романчук, Т. Скрипник, В. Тарасун, А. Томатіс, Д. Шульженко). Сучасними науково обґрунтованими методами психологічної та педагогічної допомоги вважаються прикладний аналіз поведінки (Applied Behavior Analysis, ABA), програма терапії та навчання аутистичних дітей TEACCH (Treatment and Education of Autistic and Related Communication Handicapped Children). Також у світовій практиці використовують метод сенсорної інтеграції Джин Айрес, метод «Son-Rise». Для цілеспрямованого формування навичок соціальної взаємодії у дітей з РАС зарубіжні фахівці застосовують тренінг соціальних навичок, метод «Соціальні історії» (К. Грей).

Відповідно до рекомендацій уніфікованого клінічного протоколу медичної допомоги та реабілітації при розладах аутистичного спектра визначено такі програми до застосування: сенсорна інтеграція і стимуляція, прикладний поведінковий аналіз, метод альтернативної комунікації, тренінг соціальних навичок, тренінг емоційної когніції та соціальної перцепції. Реалізація цих програм повинна здійснюватися у комплексі. Фахівці разом з батьками обирають декілька форм реабілітаційних тренінгів та програм:

- тренінг сенсорної стимуляції та інтеграції;
- тренінг рухових функцій;
- тренінг наслідувальної діяльності та звуконаслідування;
- спеціалізовані когнітивні тренінги (розвиток загальної перцепції, наслідувальної діяльності, шкільних навичок);
- біхевіоральний тренінг для усунення небажаних форм поведінки;
- тренінг соціального функціонування: розвиток соціальної перцепції, емоційної когніції, елементарних навичок соціального функціонування, формування навичок самообслуговування (зокрема прийому їжі: ковтання, пережовування їжі, користування столовими приборами), навичок особистої гігієни, використання побутових приладів, спілкування з однолітками тощо;
- тренінг рецептивних та експресивних мовленнєвих навичок, діалогового мовлення, альтернативної комунікації;
- тренінг ігрової діяльності, поведінки у групі [2, с. 76–77].

Зазначені програми мають реабілітаційне та корекційне спрямування. Їх комплексна реалізація можлива лише за умови відповідної інтенсивності: 20–30 годин на тиждень, оптимально – 40–50 годин [2, с. 76–77].

В Україні ми спостерігаємо процес становлення та активного розвитку розгалуженої системи психолого-педагогічної допомоги дітям з аутистичними порушеннями. Тому не завжди батьки можуть знайти заклад, де реально отримати комплекс необхідних послуг. Становлення та розвиток професійної спільноти також знижує якість надання психолого-педагогічної допомоги цій категорії дітей. Якщо корекційну (психолого-педагогічну) та реабілітаційну допомогу батьки можуть отримати в наявних закладах освіти та медицини, то специфічні послуги з формування та навчання дитини з РАС навичок соціальної взаємодії та комунікації надаються несистемно (Т. Скрипник, К. Островська, Н. Андреева).

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в тому, щоб представити досвід адаптації та апробації методу «Соціальні історії» для формування навичок соціальної взаємодії та комунікації під час адаптації до умов дошкільного закладу дітей з розладами аутистичного спектра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний зарубіжний досвід допомоги дітям з РАС все більше спрямований на ранню допомогу – роботу з дітьми дошкільного віку. Залучення дітей до соціаль-

ної взаємодії з дорослими та однолітками стає однією з ключових форм реалізації корекційно-розвивального підходу для дітей з РАС. В Україні традиційно діти до 6–7 років залучаються до системи дошкільного виховання. Використання права отримувати дошкільну освіту може стати одним зі шляхів соціалізації та покращення навичок та соціального функціонування у дітей з РАС.

Відомо, що процес входження в нову соціальну ситуацію для дошкільника типового розвитку є важливим та складним етапом. Зрозуміло, що і для дітей з РАС цей період характеризується особливими труднощами у зв'язку з дефіцитом соціальних навичок. Сучасний вітчизняний та зарубіжний досвід психологічної допомоги дітям з РАС свідчить про суттєві можливості покращення навичок соціальної взаємодії завдяки використанню метода соціальних історій (Ю. Ерц, Н. Міренда, Р. Ричардс, Б. Морріс).

Метод «Соціальні історії» запропоновано та описано Керол Грей (Social stories, 1991; The social story book, 1993) як спосіб пояснення та навчання дитини прийнятним способам соціальної поведінки. Соціальні історії (CI) доступно та наочно дають відповідь дитині, як слід взаємодіяти з іншими дітьми, дорослими, як поводитися в громадських місцях, як поводитися в складних ситуаціях (коли щось болить, коли потрібно в туалет, коли хочеться їсти чи пити тощо). Сьогодні цей метод широко використовують в усьому світі для роботи з дітьми з аутизмом. Часто соціальні історії є допоміжним інструментом під час поведінкової терапії (Applied Behavior Analysis, ABA) (Ю. Ерц, Т. Чинчараулі).

Існує велика кількість готових соціальних історій, які написані та ілюстровані фахівцями для певних ситуацій (для школи, для прогулянки, для магазину тощо). Їх можна знайти в мережі Інтернет та використовувати як готові шаблони. Але більшість цих історій написана іноземною мовою, що перешкоджає їх використанню. Педагоги можуть самостійно створювати соціальні історії для дитини з РАС, враховуючи методичні вимоги та правила створення соціальних історій. Керол Грей рекомендує використовувати в одній історії кілька називних (описових), перспективних, директивних та кілька контрольних речень. Називні речення дають інформацію про дії людей, причини цих дій у певних ситуаціях та визначають умови виникнення самої ситуації.

Перспективні речення пояснюють реакцію та стани інших людей на певні ситуації. Описують їх думки, почуття, внутрішні переживання. Це допомагає дитині з РАС дізнатись та осмислити світ емоцій та пе-

реживань інших, що зазвичай є недоступним для такої дитини. Також перспективні речення можуть розкрити можливі наслідки правильної та неправильної поведінки, дати можливість передбачити результат поведінки для дитини.

Директивні речення називають дитині правильний зразок поведінки. Таких речень має бути обмежена кількість, щоб уникнути ситуації вибору між кількома способами правильної поведінки. Чим більше директивних висловлювань про варіанти правильної поведінки, тим більше можливостей виникнення неадекватної поведінки у дитини з аутизмом. Дитина з РАС буквально сприймає інформацію, тому занадто велика кількість можливих варіантів правильної поведінки може поставити її в перед ситуацією вибору: який з варіантів є правильним. А це може спричинити внутрішній конфлікт, зростання внутрішньої тривоги та напруження, що спровокує захисну реакцію (протест, уникнення, агресія тощо).

Контрольні речення можна використовувати наприкінці соціальної історії для кращого її запам'ятовування, для внесення суб'єктивного змісту та емоційного забарвлення. Це створюється шляхом використання в історії суб'єктивно значущих змістів (імен родичів чи друзів, улюблених тематичних героїв, інтересів, захоплень тощо). Керол Грей рекомендує використовувати не більше 1 директивного чи контрольного речення на кожні 2–5 називних (описових) чи перспективних.

Зазвичай соціальні історії супроводжуються наочним матеріалом: фото, малюнками чи символічними зображеннями. Вибір типу ілюстрації залежить від віку, уподобань та особливостей розвитку конкретної дитини, для якої створюється соціальна історія. Наведемо приклад соціальної історії, яку можна використовувати для роботи з дітьми з РАС старшого дошкільного віку.

У цій історії ми бачимо 4 описові речення (1, 2, 4 та 5), одне речення директивне (3) та одне контролююче (6).

Для створення соціальної історії рекомендують дотримуватись такого алгоритму.

1) З якою метою створюється CI (мета, зумовлюється потребами чи труднощами у поведінці конкретної дитини).

2) Про що буде CI.

3) Який зразок поведінки буде формувати CI.

4) Підбір фотографій чи малюнків повинен відбуватись з позиції дитини.

5) Інформативність зображень і тексту. Сам текст має конкретно відображати зображене.

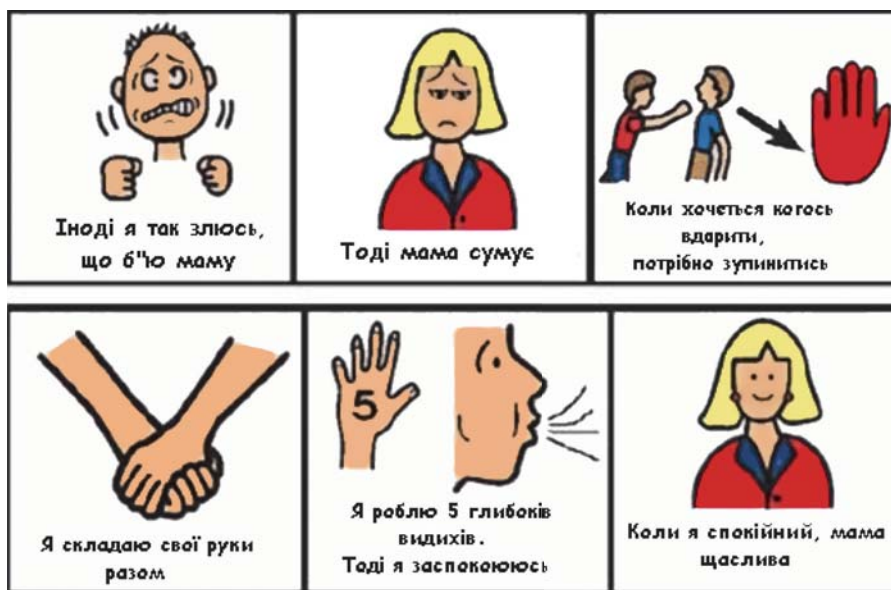

Рис. 1. Соціальна історія «Коли я злюсь»

За нашим досвідом, найбільші труднощі виникають під час створення тексту до зображень. Написання цього тексту потрібно здійснювати за такими правилами:

- текст повинен називати дію чи стан, що зображено на ілюстрації (фото чи малюнку);

- доречно використовувати називні, описові, вказівні речення.

В умовах дошкільного закладу процес входження дитини з РАС у нову соціальну ситуацію має ключове значення. Для дитини з такими особливостями успішний початок формування нових соціальних зв'язків з дітьми та дорослими є важливою умовою подальшого корекційного навчання. Сама дитина з РАС не ініціює соціальні контакти, а в новій незнайомій ситуації може вдатись до захисної поведінки (уникнення, протест, агресія). Одним з ефективних методів формування міжособистісних стосунків з педагогами та вихователями може стати соціальна історія. Така історія може використовуватись у сімейному колі, в дошкільному закладі з вихователями та однолітками. Ситуація спілкування з батьками, педагогами та дітьми на цікаві для дитини з РАС теми створить передумови для успішної адаптації, а в подальшому може стати інструментом для розвитку комунікативних навичок дитини. Ефективність та універсальність метода дасть змогу вирішувати як соціальні, так і комунікативні завдання.

В нашому досвіді було здійснено адаптацію методу СІ. Ми використали інтерес дитини до особистих фото, готовність брати участь у спільному перегляді їх з дорослим. Також у нашому випадку батьки були мотивовані на тісну співпрацю з пе-

дагогами. Адаптація та використання в індивідуальній та груповій роботі методу СІ з дітьми з РАС у початковий адаптаційний період та у подальшій корекційно-розвивальній роботі мав позитивні результати. Нижче наводимо один із прикладів, на якому можна відстежити особливості адаптації та застосування методу СІ в роботі з дошкільниками з РАС в умовах дошкільного навчального закладу.

У спеціальний дошкільний заклад поступив хлопчик з РАС, від батьків якого поступив запит: рекомендувати заняття, ігри, які можна використо-

вувати дома, які б сприяли використанню в його активному мовленні займенника «я». Як бачимо, батьківський запит стосувався комунікативних навичок. У хлопчика спостерігалися затримка психо-мовленнєвого розвитку та синдром Аспергера. На момент приходу в садок хлопчик користувався окремими словами, які зрідка повторював за дорослими. Зоровий контакт був нетривалим, самостійне виконання простих навчальних інструкцій було відсутнє. Хлопчик справлявся з простими однокомпонентними побутовими завданнями. Діалогове мовлення несформоване, в активному мовленні спостерігалась ехололія. Серед позитивних особливостей хлопчика були виявлені домінування позитивного емоційного стану, інтерес до пристроїв та техніки (електроприлади, пожежні та будівельні машини), інтерес до спільного з дорослим читання та перегляду книг, адекватне позитивне реагування на рухливі ігри, музику, сформовані навички самообслуговування.

На першому етапі роботи з дитиною була визначена така ціль: формування довірчих стосунків з педагогами. Навчальними завданнями стали збільшення зорового контакту з дорослим та зменшення фізичної відстані під час взаємодії.

Під час спілкування з батьками була детально вивчена сфера уподобань хлопчика. З'ясувалось, що прогулянки та спілкування з татом, дозвілля зі старшим братом викликають жвавий інтерес, позитивний емоційний відгук, що мотивують хлопчика на спілкування та взаємодію. Любов до спільного читання книг наштовхнула нас на використання адаптованого методу соціальних історій.

Мама, дотримуючись наших рекомендацій, створила 2 маленькі книжечки-оповіді, ілюстровані сімейними фото та коментарями: «Я – Ярослав», «Я на виставці тюльпанів». Окремим етапом було навчання мами та педагогів прийомом спільного читання цих ілюстрованих історій. Їх увагу було спрямовано на використанні прийому «Завершення речення» після дорослого самим хлопчиком; на дотриманні логічних та смислових пауз під час спільного читання. Також була проведена редакція тексту коментарів до фото з урахуванням вимог до створення соціальних історій за методом Керол Грей.

Використання цих історій в роботі з хлопчиком тривало 2 місяці: спочатку в індивідуальному режимі «педагог – дитина», а після цього з іншими дітьми групи. Під час заняття дорослий використовував прийом «Завершення речення». Педагог розпочинав читати текст, а хлопчик закінчував його. Поступово частина речення, яку вимовляв хлопчик збільшувалась. Але навчальною метою було не тільки формування вміння говорити реченнями. Педагог прагнув підтримувати та збільшувати тривалість зорового контакту, зберігати позитивний емоційний стан під час взаємодії. Це сприяло формуванню позитивного стереотипу від самого процесу спілкування з дорослим.

Основними позитивними змінами в поведінці дитини стали збільшення тривалості зорового контакту з дорослим, збільшення кількості ініційованих дитиною неформальних контактів, збільшення випадків спонтанного та стимульованого повтору слів за дорослим.

У подальшому були створені історії «Я їду в дитячий садок», «Я на дачі», «Я радію, коли...». Це дало змогу продовжити створювати умови не тільки для формування комунікативних навичок, а й для навичок саморегуляції (усвідомлення свого емоційного стану). Після 4 місяців регулярного використання метода хлопчик почав самостійно використовувати займенник «я» в активному мовленні. Саме мовлення збагатилось кількісно і якісно. Спостерігалось значне підвищення позитивної мотивації не тільки до взаємодії, а й до вербального спілкування.

У стосунках між мамою та сином відбулись позитивні зміни. Урізноманітнилися способи та форми комунікації, підвищилась їх ефективність. Мама стала краще розуміти особливості розвитку сина.

Висновки з проведеного дослідження. Для формування навичок соціальної взаємодії та комунікації у дітей з розла-

дами аутистичного спектра ефективним є використання метода соціальних історій Керол Грей. Адаптація метода соціальних історій у роботі з дошкільниками з аутизмом вирішує такі завдання:

- сприяння адаптації в новому соціальному оточенні дитини;
- формування активного мовлення;
- розвиток навичок соціальної взаємодії з однолітками і дорослими;
- підвищення позитивної мотивації до спілкування;
- сприяння емоційному розвитку та основ навичок саморегуляції (усвідомлення свої почуттів, бажань, станів тощо).

Такі методичні рекомендації підвищують ефективність використання соціальних історій.

1) Чітке визначення практичної мети створення СІ (мета, зумовлюється потребами чи труднощами у поведінці конкретної дитини).

2) Про що буде СІ (зміст СІ повинен бути суб'єктивно значущим для дитини, повинен викликати позитивні емоції).

3) Який зразок поведінки буде формувати СІ.

4) Підбір фотографій чи малюнків повинен відбуватись з позиції дитини.

5) Інформативність зображень і тексту. Сам текст має конкретно відображати зображене.

6) Текст повинен називати дію чи стан, що зображено на ілюстрації (фото чи малюнку).

7) Доречно використовувати називні, описові, вказівні речення.

8) Безпосередня участь батьків у створенні та використанні СІ підвищує її ефективність.

9) Постійна взаємодія між батьками і педагогами для з'ясування ефективності чи неефективності методу.

Подальший науковий пошук у цій сфері може бути спрямований на розширення конкретних тематичних груп, наочного матеріалу для створення та оформлення соціальних історій, аналіз та узагальнення іншого практичного досвіду впровадження цього метода.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Освіта дітей з аутизмом: від міфу до реальності: [навчально-наочний посіб.] / уклад. Т. Скрипник – К.: Гнозис, 2014. – 64 с.

2. Розлади аутистичного спектра (розлади загального розвитку). Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги та медичної реабілітації // *Neuronews*. – 2015. – № 6 (71). – [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу : <http://neuronews.com.ua/page/rozladi-autistichnogo-spektra-rozladi-zagalnogo-rozvitku>.

3. Making (& keeping) friends: a model for social skills instruction by Dr. Scott Bellini, Research Associate, Indiana Resource Center Autism [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : <http://autism-help.org/communication-model-friends.htm> 22/04/16.

4. Social stories by Barry K. Morris [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://autism-help.org/communication-social-stories-autism.htm>.